

ЕКОНОМІКА

УДК 631.15: 633.791(477.42)

В. В. Зіновчук

д.с.н.

Державний агроекологічний університет

В. В. Шабликін

к.б.н

Т. М. Ратошнюк

Інститут сільського господарства Полісся УААН

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ГАЛУЗІ ХМЕЛЯРСТВА У ЖИТОМИРСЬКІЙ ОБЛАСТІ

У статті обґрунтовані основні причини стримування розвитку галузі хмелярства України та шляхи її відродження в Житомирській області

Постановка проблеми

Хміль є незамінною технічною культурою, яка використовується переважно для виробництва пива і користується відносно високим і стабільним попитом на внутрішньому та міжнародному ринку. Для її вирощування в Україні існують сприятливі природно-кліматичні умови. За радянських часів Україна була основним виробником хмелю на території СРСР (майже 70% валового виробництва).

Питання аналізу стану галузі хмелярства, підвищення економічної ефективності виробництва хмелю та виявлення перспектив розвитку досліджували Годованій А.О., Головач Г.С., Зіновчук В.В., Ковтун М.Г., Куровський І.П., Рейтман Й.Г., Стеценко К.Я., Стойко О.Я., Федорець В.М., Шабранський А.С., Циганок В.М.

Метою досліджень є вивчення стану комплексу причин, які призвели до втрати лідируючих позицій галузі хмелярства України та обґрунтування тенденцій її розвитку в Житомирській області.

Методика досліджень. У ході дослідження використано комплекс методів, що дозволило одержати науково обґрунтовані результати. Зокрема, використано такі методи: монографічний, економіко-статистичний, аналізу і синтезу, аналогії, порівняння.

Результати досліджень

У 2003 році хміль у світі вирощувався на загальній площі 53459 га, а в 2004 – на менших площах – 51200 га (- 4,2%). Незважаючи на зменшення площ товарних хмільників, валовий збір шишок хмелю зріс на 4,5%, або з 85520 т у 2003 році до 89346 т у 2004 році. Відповідно збір альфа-кислот за вказаний період збільшився з 6490 т до 7575 т (+16,7%). Така їх кількість була вироблена за рахунок ароматичних (38,8–42,3%) та гірких (60,2–57,7%)

сортів хмелю. Світова потреба у альфа-кислотах у 2004 році складала 7417 т (-0,9%), а за прогнозом у 2005 році – 7393 т (-0,3%).

Пивоварні підприємства України у 2004 році виробили 195 млн. дал пива, що на 25 млн. дал більше, ніж було вироблено у 2003 році. У 2005 році, завдяки інвестиціям і розширенню потужностей планується виробити 207,2 млн. дал високоякісного пива. Для цього потрібно закупити 4558,45 т якісної хмелесировини та продуктів її переробки.

Проте сучасний стан хмелярської галузі не відповідає її потенційним можливостям. З кінця 80-х років у хмелярстві України відбувся різкий спад виробництва, що перетворив її з однієї з найприбутковіших, найвигідніших для сільськогосподарських виробників у таку, від якої вони в масовому порядку бажають позбавитися [5,6].

Навіть незважаючи на значну державну фінансову підтримку за рахунок надходжень від 1- відсоткового збору на розвиток хмелярства у 1999–2004 рр., очікуваного результату не отримано. Площі під хмелем скорочуються, а урожайність неухильно знижується. Наукові розробки залишаються нереалізованими у зв'язку з відсутністю коштів на їх впровадження, а відтак кардинальних змін на краще у галузі хмелярства досягти не вдається (рис.).

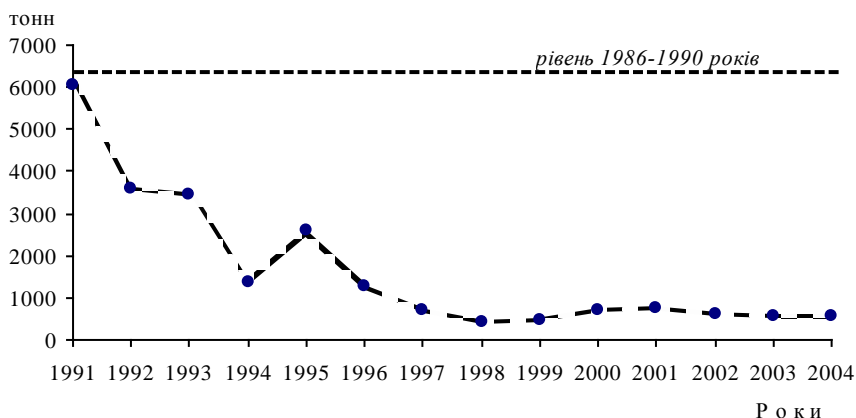

Рис. Виробництво хмелю в Україні

Безумовно, що занепад хмелярства спричинили негативні чинники, що є загальними для всього сільського господарства України, і які не можуть бути усуненими в межах окремої галузі [4]. Але водночас значну шкоду хмелярству спричинили специфічні для галузі умови та чинники, до яких належать:

- антиалкогольна компанія, розпочата в 1985 р.;
- катастрофа на Чорнобильській АЕС, забруднення значної площі під хмільниками (галузь поширена переважно в північно-

західному регіоні України) і в наслідок цього падіння попиту на український хміль на міжнародному ринку;

- втрата традиційних ринків збуту хмелю, насамперед на території колишнього Радянського Союзу (Росія, Середня Азія, Прибалтика та ін.), а також за кордоном (Франція, Німеччина, Японія) через неефективну практику ліцензування експорту хмелю та агресивні маркетингові стратегії зарубіжних експортерів хмелю (США, Німеччина, Чехія, Китай);
- втрата джерел валютних надходжень від реалізації хмелю, що в минулому направлялися на закупівлю хмелезбиральних машин, засобів захисту хмелю та інших необхідних матеріальних ресурсів;
- недосконалість інтеграційних зв'язків вітчизняних хмелярів і пивоварних заводів, низька ефективність кооперації серед виробників хмелю в налагодженні спільного маркетингу, матеріально-технічного постачання, технічного та технологічного обслуговування тощо;
- недостатня увага зі сторони уряду до захисту вітчизняних виробників хмелю (відсутність цілеспрямованої політики протекціонізму);
- висока капіталоемність галузі, що обмежує можливості приватної ініціативи (фермерські та особисті господарства населення хміль практично не вирощують).

Основні причини стримування розвитку галузі

1. Проблеми використання хмелешпалер. Згідно даних інвентаризації в Житомирській області на балансі господарств знаходиться близько 3700 га хмелешпалер, з них 2300 га або 70% не використовується. Основна частина їх знаходиться в незадовільному стані і потребує відновлення та ремонту. В частині господарств хмелешпалери стоять на обліку, але фактично розібрані. Водночас в діючих господарствах, де всі шпалери знаходяться під хмеленасадженнями, є нагальна потреба їх оновлені. Вартість відновлення 1 га шпалери 50–60 тис. грн., вартість ремонту – 20–30 тис. грн.

2. Потреба у фінансових ресурсах на оновлення матеріально-технічної бази галузі. Закладка хмелеплантаций, догляд за хмільниками, збирання та післязбиральний обробіток хмелю потребують високого рівня технології, яка передбачає повну оснащеність відповідною хмелярською технікою, що обумовлює високу капіталоемність галузі.

Хмелярська техніка зазнала фізичного та морального зносу, середній вік її складає понад 20 років, чим обумовлюється низька продуктивність агрегатів і неможливість виконання робіт в агротехнічні строки, тому головним питанням на сьогоднішній день є забезпечення господарств

хмелезбиральною та сушильною технікою і обладнанням. Недостатня кількість техніки призводить до порушення технології закладки хмільників, догляду за молодими насадженнями, зниження рівня виробництва хмелю та якості вирощеної продукції.

Особливе значення має забезпечення хмелегосподарств сушарнями, без яких практично неможливе збирання врожаю хмелю. Наразі 80% наявних сушарень відпрацювали свій технологічний вік і потребують реконструкції. В ряді господарств хмелесушарні взагалі відсутні. Тому одночасно з розширенням площ хмільників слід вирішувати питання закупівлі хмелезбиральної та сушильної техніки, оснащення господарств сучасними вентиляторними обприскувачами, застосування яких безпосередньо впливає на якість хмелю.

3. Проблеми селекції і розмноження хмелю. Серед товарних хмільників 430 га засаджені старим сортом Клон 18, а 100 га – сортом Поліський. Ще 100 га виробничих площ зайняті матеріалом несортowego походження – сортосумішами. Отже, під новими і перспективними сортами хмелю (Альта, Слов'янка, Заграва, Гайдамацький, Хмелеслав, Зміна і Промінь), які можуть скласти реальну конкуренцію зарубіжним сортам, знаходиться лише 40% виробничих площ вітчизняних хмільників.

Проведеною у 2004 р. інвентаризацією товарних хмільників встановлено, що у 30–40 % випадків насадження експлуатуються понад 20–25 років, а їх зрідженість перевищує 20–30%.

Незадовільною є існуюча система розсадництва хмелю. Щорічна потреба галузі в саджанцях лише для закладки нових хмільників складає 2 млн. шт. Крім цього 1 млн. шт. саджанців потрібно для ремонту хмільників. Для формування маточного фонду в процесі відтворення еліти щорічно необхідно вирощувати 900 тис. саджанців вищих репродукцій, для чого потрібно мати 150 га повноцінних маточних хмільників сортової категорії ОН. Вирішення цих завдань неможливе без стабільної системи розсадництва і додержання порядку впровадження зареєстрованих сортів у виробництво.

4. Посилення диспаритету цін на хміль і промислову продукцію. Хміль – сільськогосподарська культура, яка є дуже вибагливою до дотримання технологічних вимог, тому результативність та ефективність галузі значною мірою залежить від забезпеченості в достатній кількості добривами, засобами захисту рослин, підвісним матеріалом та іншими оборотними засобами. Проте фінансовий стан хмелярських підприємств не дозволяє вчасно і у повному обсязі здійснювати закупівлю вказаних матеріалів. Загрозливих тенденцій для хмелярства набуває перманентне підвищення цін на енергоносії.

5. Недосконалі внутрішньогалузеві економічні відносини. В Україні недостатньо виробляється гранульованого хмелю та екстракту хмелю. Існуючі переробні потужності не використовуються повною мірою через

високу вартість переробки, яка є результатом монопольного становища переробників хмелю. Обслуговуюча кооперація та вертикальна інтеграція у вітчизняному хмелярстві практично не поширена.

6. Кадрове забезпечення галузі. У зв'язку з реорганізацією спеціалізованих хмелярських господарств і кризовим станом галузі порушено процес відтворення кваліфікованих кадрів у хмелярстві. Незупинною тенденцією став процес старіння спеціалістів галузі, а також перехід частини хмелярів на роботу в інші галузі через низьку оплату праці, спричинену занепадом галузі.

7. Незадовільне фінансування наукових досліджень у галузі та їх впровадження у виробництво. Кошторисна вартість Науково-технічної програми "Хміль" на 2004 р. склала 1428,2 тис. грн., фактично ж обсяг її фінансування – 492,7 тис. грн. Отже, недофінансована сума – 935 тис. грн. [3].

На 2005 р. Інститут сільського господарства Полісся УААН розробив і подав до Департаменту рослинництва Мінагрополітики України проектно-кошторисну документацію на впровадження наукових розробок у виробництво: 9 наукових проектів з селекції, розсадництва, технології вирощування, механізації та економічного моніторингу ринку хмелю на 692 тис. грн. Незважаючи на позитивне рішення щодо поданих проектів, їх фінансування ще не розпочалось.

У нинішній ситуації першочергового фінансування потребують програми виробництва оздоровленого садивного матеріалу категорії *in vitro* та забезпеченість сертифікованої лабораторії біохімії хмелю та пива сучасним аналітичним обладнанням. Загальна вартість цих проектів – 800 тис. грн.

Що необхідно зробити для відродження галузі

Для кардинального поліпшення стану галузі хмелярства є необхідність проведення таких заходів:

- відновлення і розширення площі виробничих хмеленасаджень;
- проведення сортозаміни і сортооновлення на незайнятих, застарілих та зріджених хмелешпалерах;
- підвищення рівня інтенсивності виробництва хмелю для одержання конкурентоспроможної продукції, збільшення виробництва гранул та екстракту хмелю;
- розширення Реєстру сортів хмелю України за рахунок запровадження нових з високими пивоварними якістьми високопродуктивних клонів ароматичного, гіркого і серії супер-альфа різних строків досягання, стійких до шкідників та хвороб, придатних для механізованого вирощування і збирання;
- розробка та впровадження енергозберігаючих технологій вирощування, збирання і післязбиральної обробки та переробки хмелю;

- розробка та удосконалення системи машин для комплексної механізації хмелярства;
- обґрунтування та поширення ефективних форм організації виробництва хмелю, адекватних ринковим умовам; застосування сучасних маркетингових технологій; формування ринкової інфраструктури та посилення інтеграційних процесів у галузі хмелярства.

Особливості зонального розвитку і розміщення виробництва

В Україні виробництво хмелю сконцентровано в господарствах Поліської зони, де ґрунтово-кліматичні умови найбільш повно відповідають біологічним особливостям культури та дозволяють отримувати високоякісну хмелесировину як ароматичних, так і гірких сортів, і в повному обсязі забезпечувати пивоварну промисловість власною сировиною [2].

Актуальним є питання збереження виробництва в традиційних хмелярських регіонах, а саме в поліській і перехідній зонах Житомирської області.

Дотримання екологічних вимог

У зв'язку з тим, що значна частина вітчизняних хмільників знаходиться на території, постраждалої внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС, виникла необхідність контролю рівня забруднення хмелепродукції радіонуклідами в цій зоні, а також виявлення можливостей виробництва екологічно безпечної продукції.

Встановлено, що дотримання технологічних вимог позитивно впливає на якість хмелепродукції. Шляхом регулювання норм внесення добрив можна обмежити надходження радіонуклідів в шишки хмелю, тим самим забезпечити їх відповідну якість. Також, враховуючи, що ґрунти в забрудненій зоні, де переважно вирощують хміль, дерново-підзолисті, кислі, малонасичені основами та бідні на гумус, то для підвищення їх родючості і зменшення вмісту радіонуклідів у шишках слід застосовувати вапнування. Позитивний ефект дає також утримання міжрядь хмільників під сидератами з подальшим їх скошуванням і видаленням за межі хмільника. Отже, навіть в регіоні посиленого радіологічного контролю є гарантовані можливості одержання хмелепродукції, яка повною мірою відповідає допустимим нормам (ДР-97) [1,2].

Ще одним фактором забруднення навколишнього середовища і самих шишок хмелю є отрутохімікати, які використовують для боротьби з хворобами і шкідниками. Дотримання при цьому науково обґрунтованої інтегрованої системи зводить до мінімуму їх застосування. В цьому аспекті хмелярство не відрізняється від інших галузей.

Політика цін

Вітчизняні хмелярські підприємства поки що не здатні витримати конкуренції закордонних виробників, яким для компенсації зниження цін на експорт хмелесировини їх держави виділяють значні дотації.

Відомо, що зміна ціни на хмелесировину майже не позначається на споживчий попит на пиво, оскільки в структурі затрат на виробництво цього продукту вартість хмелю складає не більше 1%. Тобто, при зниженні ставки ввізного мита з 50% до 5% вартість пива знизиться лише на 1–2 копійки, тому це практично не є визначальним чинником інтенсивного розширення обсягів виробництва в пивоварінні. Водночас для вітчизняного хмелярства зниження ставки ввізного мита означає повну блокаду виробників щодо реалізації хмелю.

Наразі одним з можливих компромісних підходів до вирішення цієї проблеми є квотування пивоварних підприємств на безмитну закупівлю імпортової хмелепродукції, за умови, що ці підприємства гарантовано закуплять вітчизняну хмелесировину. При цьому ставку ввізного мита на завезення хмелю без квоти доцільно встановити на рівні 100% від вартості ввізної хмелепродукції. Ситуація на ринку вимагає від господарств максимуму зусиль, щоб реалізувати вироблену ними хмелепродукцію.

Великі вітчизняні пивоварні підприємства, зокрема “Рогань”, “Десна”, “Янтар”, “Славутич”, “Львівська пивоварня” належать іноземним компаніям Сан-Інтер-Брю (бельгійська) і Бі-Бі-Ейч (шведська). Вони віддають перевагу імпортній хмелепродукції. Поряд з цим, донецька група пивзаводів „Сармат” та ЗАТ „Оболонь” використовують вітчизняний хміль, виявляючи особливий інтерес до нових вітчизняних сортів хмелю ароматичної групи – Слов’янка, Заграва та ін. Вони виявили бажання збільшувати закупівлю хмелепродукції вітчизняного виробництва.

Фінансове забезпечення

1. *Самофінансування хмелярських господарств.* Стратегічно важливим є курс на поступовий перехід до самофінансування хмелярських господарств. Це стане можливим при досягненні ними урожайності хмелю принаймні 15 ц/га при вмісті альфа-кислот не менш 5–6%. Такий рівень розвитку виробництва дозволить досягти рівня рентабельності галузі в межах 30–40%. Підвищенню прибутковості галузі сприятиме маркетингова орієнтація хмелярських господарств на основі їх залучення до збутово-постачальницької та сервісної кооперації та вертикальної інтеграції зі сферою переробки.

2. *Державна фінансова підтримка галузі.* До моменту досягнення можливості самофінансування більшістю хмелярських господарств слід вважати доцільним збереження державної фінансової підтримки галузі, насамперед надходжень від 1-відсоткового збору від реалізації алкогольних напоїв та пива. Крім того, варто зберегти щорічне фінансування галузі по лінії Мінагрополітики у розмірі 5–6 млн. грн. (а при

можливості його збільшити) для закупівлі хмелярськими господарствами засобів захисту хмелю, підвісного матеріалу та запасних частин.

3. *Використання комерційного кредитування.* З метою посилення взаємодії господарств галузі з комерційними банками, вважається доцільним за рахунок щорічного спрямування частини надходжень від 1-відсоткового збору сформувати спеціальний гарантійний фонд для отримання кредитів хмелярськими господарствами. Також для оновлення матеріально-технічної бази хмелярських господарств доречним уявляється створення спеціалізованої лізингово-іпотечної компанії, засновником якої повинна стати Асоціація хмелярів України або інша представницька організація в галузі. Прозоре і демократичне управління цією структурою забезпечить її функціонування в інтересах усіх хмелярських господарств.

4. *Залучення зовнішніх інвестицій.* Ця робота повинна проводитися у двох основних напрямках: залучення коштів вітчизняних пивоварних підприємств та іноземних інвестицій.

Фінансування галузі хмелярства пивоварними підприємствами повинно включати пряме інвестування шляхом створення хмелярами і пивоварами спільних підприємств або інших варіантів участі в пайовому капіталі хмелярських господарств, що функціонують на корпоративних засадах. Це дасть можливість пивоварам гарантовано (за обсягом, термінами і якістю) отримувати хмелепродукцію і зменшити трансакційні витрати на пошук і укладання контрактів з іншими контрагентами ринку хмелю. Іншою можливістю фінансування галузі хмелярства є укладання пивоварами ф'ючерсних контрактів з виробниками хмелепродукції, що теж забезпечить отримання згаданих переваг, але лише на термін дії контракту.

Залучення іноземних інвестицій в галузь хмелярства є більш проблематичним, оскільки залежить не тільки від економічних, але й політичних умов. Привабливості галузі сприятиме потенційна висока її прибутковість, що доведено досвідом 70–80-х років минулого століття (рівень рентабельності галузі в окремих спеціалізованих господарствах сягав 150–200%), а також поки що низький рівень конкуренції за розміщення капіталу в галузі.

Перспективні параметри розвитку галузі хмелярства у Житомирській області та обсяги необхідного фінансування

У результаті виконання розробленої програми хмелярі Житомирщини повинні у 2010 році зібрати близько 1800 тонн шишок хмелю з високими пивоварними якостями. Врожайність хмеленасаджень на виробничих площах збільшиться з 3,3 ц/га у 2004 році до 10,1 ц/га у 2010 році.

Для досягнення запланованих показників виробництва необхідно за шестирічний термін подвоїти загальні площі під культурою хмелю у Житомирській області – з 1190 га у 2005 році до 2250 га у 2010 році та плодоносні – з 900 до 1770 у 2010 році. Відповідно, зі збільшенням обсягів

виробництва хмелепродукції зростуть фінансові витрати на закладання, догляд за молодими хмільниками, вирощування, збирання і переробку з 41,6 млн. грн. у 2005 році до 79,2 млн. грн. у 2010 році (табл. 1).

Таблиця 1. Заплановані обсяги виробництва хмелю у Житомирській області на 2005-2010 рр.

Показники	Роки					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Площа хмільників, га	1190	1390	1605	1820	2035	2250
у т.ч. плодоносних	900	1045	1183	1395	1591	1770
молодих	290	345	422	425	444	480
Урожайність насаджень, ц/га	7,0	7,0	7,7	8,6	9,3	10,1
Валовий збір, ц	630	730	914	1195	1486	1799
Кошти на догляд за молодими хмільниками, млн. грн.	6,2	7,3	8,9	9,0	9,8	10,2
Кошти на виробництво хмелю, млн. грн.	35,4	40,8	46,1	54,4	62,1	69,0
Всього витрат	41,6	48,1	55,0	63,4	71,9	79,2

Окупність інвестицій та ефективність виробництва

За розрахунками Інституту сільського господарства Полісся УААН окупність інвестицій в галузь хмелярства складатиме 3–4 роки після початку плодоношення хмелю і досягнення запланованої врожайності 15 ц/га і більше. При цьому реально можна отримати прибуток у розмірі 5–8 тис. грн. на 1 га плодоносних насаджень в залежності від типу хмелю.

Висновки

Для підвищення ефективності галузі хмелярства потрібно докорінно поліпшити сортову структуру хмеленасаджень, вилучити з обороту сортосуміші та прискорено розмножувати конкурентоспроможні сорти, які за експертною оцінкою науковців і пивоварів заслуговують на першочергове впровадження і бюджетне фінансування. Також необхідним є обґрунтування та поширення ефективності форм організації виробництва хмелю, адекватних ринковим умовам; застосування сучасних маркетингових технологій; формування ринкової інфраструктури та посилення інтеграційних процесів у галузі хмелярства.

Перспективи подальших досліджень

Подальші дослідження розвитку галузі хмелярства слід зосередити на вирощуванні конкурентоспроможних сортів, розробці механізму державної підтримки розвитку хмелярства, що зробить продукцію галузі конкурентоспроможною як на вітчизняному, так і на світовому ринках та збільшить обсяги бюджетних надходжень.

Література

1. Звіти відділу економіки Інституту сільського господарства Полісся УААН за 2002–2004 роки.
2. Наукові основи агропромислового виробництва в зоні Полісся і західного регіону України /Редкол.: М.В. Зубець (голова редакційної колегії) та ін. – К.: Урожай, 2004. – С. 178–186.
3. Перспективна програма розвитку хмелярства у Житомирській області на 2005–2010 роки, Житомир – 2005.
4. Програма відродження хмелярства в Україні на 2000–2010 роки, Київ–2000.
5. Сільське господарство Житомирської області. /Стат. збірник за 2000–2004 роки.
6. Хмелярство України. Київ: “Аграрна наука”, 1995. – 86 с.